

УДК 37.013.42 (075.8)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Поліщук Юрій Йосипович
м.Тернопіль

У статті розглядається питання професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правового захисту неповнолітніх. Особлива увага приділена формам і методам роботи з важковиховуваними підлітками. Проаналізовано статистичні дані, а також досвід роботи зі студентами у системі проектного навчання.

Ключові слова: професійна підготовка, соціальні педагоги, важковиховувані підлітки.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Останні десятиріччя в Україні позначені значними соціально-економічними змінами, які вражають своїми масштабами, драматизмом та глибиною суперечностей. Складний період реформування країни, становлення ринкових відносин супроводжується процесами трансформації у системі освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, руйнуванням звичного укладу життя, розпадом традиційної для українського суспільства системи цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Значена проблема представлена роботами ряду авторів, серед яких слід виділити праці таких науковців як: Р.Вайнола, В.Поліщук, І.Ковчина, К. Бакланов, О. Пономаренко, С.Когут, М.Малькова.

Сьогодні ми змушені констатувати, що байдуже ставлення держави до потреб і запитів підростаючого покоління викликало у молодих людей відповідну реакцію, яка проявляється у нігілістичному ставленні до загальнолюдських цінностей, у конфлікті ванні із законом. Так, згідно даних лабораторії профілактики правопорушень серед неповнолітніх Інституту педагогіки АПН України примітивними є соціальні і культурні запити у значного числа підлітків і молодих людей: у 37% школярів старших класів спостерігається інфантильне ставлення до своєї майбутньої професійної діяльності; 78% – байдужості до власного інтелектуального розвитку; 73% – до загальнонавчальних культурних цінностей; 47% – до здорового способу життя. Значній кількості школярів властива наркогенна орієнтація, що стає причиною різкого зростання правопорушень і злочинів серед неповнолітніх. [7, с.6]. За статистичними даними, кожного дня підлітки скоюють 104 злочини, у тому числі: одне вбивство або тяжке тілесне пошкодження; два-три розбійних напади; вісім пограбувань; двадцять шість крадіжок державного і 46 – особистого майна громадян (з них 16 квартирних крадіжок); майже щодня вчиняють звалтування [7, с.7]. Ні для кого не є секретом, що у наш час в молодіжному середовищі спостерігається тенденція до поширення явищ вживання наркотиків, токсичних речовин і алкогольних напоїв; зростає число дітей і підлітків, які виховуються у неповних сім'ях, чи у сім'ях, де один з батьків, а часто і обидвоє, тривалий час відсутні, перебуваючи за кордоном у пошуках заробітків або розлучені.

За даними МВС України станом на 2011 рік, кількість неповнолітніх, які стоять на обліку за вживання наркотичних засобів становила 3781 особа, 1563 з них поставлений діагноз «наркоманія» [1, с.54].

Внаслідок не сформованості почуття відповідальності підлітки і молоді люди часто проявляють суспільну пасивність, байдужість до наслідків своєї поведінки, скоюють легковажні вчинки. Майже всім важковиховуваним підліткам властива нерозбірливість у засобах досягнення мети.

Вивчення соціально-психологічних причин, що перетво-

рюють підлітків на важковиховуваних, завжди було непростю справою. Майже всі ранні роботи з дослідження неповнолітніх правопорушників були переважно кореляційними. Пізніше у даній сфері почали здійснюватися експериментальні роботи. Незначна їх кількість була пов'язана з охопленням численних груп – такими є праці О. Бродера, Р. Заремби і С. Кецлиці. Проте більш типовими були дослідження не численних груп, а одиночних суб'єктів. У більшості експериментальних праць робилися спроби розробки ефективних програм виховання важковиховуваних підлітків. Огляд результатів таких праць провели Д. Росс і К. Гендро (1978 р), які прийшли до висновку, що найбільш успішним був еkleктичний підхід, який включає модифікацію поведінки плюс «договори поведінки», а також додаткові поведінкові способи: моделювання, рольові ігри і більш глибоку взаємодію. Дане дослідження отримало продовження в роботах У. Томпсона (1983 р.) [6, с.231-232].

У цьому контексті правова освіта є одним із головних напрямів профілактики правопорушень неповнолітніх. Вона повинна бути спрямована на підтримку прагнення підлітків заявляти про свої права, інтереси, потреби, поліпшення соціально-економічного становища підростаючого покоління через реалізацію власних прав і свобод. Це можливе лише за умови, коли права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави на пріоритети загальнолюдських цінностей і гармонійний розвиток особистості, відсутність дискримінації за будь-якими ознаками чи мотивами.

Одним з важливих чинників ефективності роботи соціального педагога з важковиховуваними підлітками є формування готовності до цієї діяльності у майбутніх фахівців під час навчання у вищому навчальному закладі. Готовність розглядається як результат діяльності вищого навчального закладу, як своєрідне професійне новоутворення, що характеризує новий тип особистості соціального педагога у умовах правової держави з пріоритетами гуманізму і демократії. Готовність до роботи з важковиховуваними підлітками ми трактуємо як прояв професійної компетентності майбутнього соціального педагога, яка є своєрідним синтезом професійних знань, індивідуального стилю професійної діяльності; інноваційного, творчого підходу до діяльності, педагогічної рефлексії. Підготовка до роботи з важковиховуваними підлітками – складне новоутворення, що інтегрує найважливіші знання про людину та її виховання і розвиток, особливості функціонування в системі міжособистісних відносин, специфіку визначення життєвої перспективи індивіда в сучасній суспільній практиці з окресленням ціннісних орієнтацій, дотичних до життя в соціумі й об'єднує їх у єдине логічно завершене ціле. Вирішення цього завдання вимагає нового підходу до структури, змісту і методів підготовки майбутнього соціального педагога у навчальному процесі сучасного вузу.

Питанню підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в загальноосвітньому навчальному закладі із важковиховуваними підлітками приділяється особлива увага викладачами кафедри соціальної педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету. Оскільки науковою концепцією підготовки майбутніх фахівців є ідея практично зорієнтованого навчання, зв'язок теорії з практикою забезпечується таким чином, що вивчення практично всіх найважливіших учбових дисциплін завершується відповідними видами практик. При визначенні місця проходження практики обов'язково враховуються побажання студентів; більше того, студент має право самостійно обирати собі базу практики відповідно до сфери наукових

інтересів чи майбутнього місця роботи (звичайно, за умови, що зазначена база практики відповідає всім вимогам, які повинні бути забезпечені студенту під час проходження відповідного виду практики). Студенти, які обрали для себе спеціалізацію «Соціально-правовий захист дітей і молоді», ознайомлюються з особливостями професійної діяльності в даній сфері в таких соціальних закладах, як Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; кризових центрах, дитячих розподільниках, дитячих притулках, службах кризових ситуацій, центрах дозвілєвої діяльності, управлінні у справах сім'ї, молоді та спорту.

Цьому у значній мірі сприяє впровадження у цілісну систему підготовки майбутніх фахівців так званого проектного навчання. У залежності від характеру майбутньої роботи, сфери навчальних і наукових інтересів студентам пропонуються на вибір такі проекти, як «Насилля над дітьми і підлітками та проблема захисту їхніх прав», «Культурно-масова робота з підлітками як форма попередження правопорушень», «Підліткова психотерапія», «Інтеграція в суспільство підлітків, які мають відхилення в психічному розвитку», «Інтеграція в суспільство підлітків з функціональними обмеженнями», «Конфлікт підлітка із законом», «Особливості функціонування закладів корекції поведінки» тощо.

Проектному навчанню притаманні: міждисциплінарний характер, зв'язок з особистісним досвідом, творчий характер професійної підготовки. Окрім теоретичних знань, необхідних для роботи в підлітковому середовищі, студенти мають можливість вивчати соціально-терапевтичні методи, такі як: соціограма, психодрама, гештальт-терапія, навчання творчому вирішенню проблеми, індивідуальне і групове консультування. Студентам також пропонується для вибору спеціальний курс арт-терапії, в якому звертається увага на такі напрями, як музика, театр, фотографія, відео зйомка та інші. Окрім цього студенти вивчають «Основи правознавства», спецкурси «Правові засади соціально-педагогічної діяльності», «Правові основи захисту дитинства», які в залежності від обраного проекту мають для них основне чи другорядне значення.

Розробляючи нашу модель підготовки соціальних педагогів, ми виходимо з того, що майбутні спеціалісти повинні під час навчання в університеті не тільки опанувати теоретичні засади здійснення даного виду діяльності, але й уже під час проходження різноманітних видів соціально-педагогічних практик втілювати в життя окремі елементи практичної роботи по захисту прав підлітка. На наш погляд вся діяльність соціального педагога в даному напрямку повинна носити ціле направлений і превентивний характер. Тому в процесі підготовки майбутніх фахівців значна увага приділяється оволодінню системою превентивної діяльності соціального педагога, необхідності здійснення індивідуально-особистісного підходу до важковиховуваних підлітків. При роботі з такою категорією клієнтів необхідно: визначити комплекс факторів, що послужили причиною конфлікту підлітка з законом; постійно корегувати свої дії в залежності від змін, що відбуваються в поведінці підлітка. У процесі роботи з важковиховуваним підлітком соціальний педагог повинен особливу увагу звертати на наступні моменти діяльності:

- виявити причини, які слугують джерелом порушення поведінки неповнолітнього і розробити комплекс заходів щодо їх усунення;
- проаналізувати стан і розробити заходи з охорони прав неповнолітніх у різних сферах їхньої життєдіяльності;
- забезпечувати консультації з питань захисту прав та інтересів неповнолітніх;
- сприяти, у разі потреби, у наданні матеріальної допомоги неповнолітнім та їхнім сім'ям;
- надавати патронажну допомогу підліткам, що опинилися у скрутній життєвій ситуації;
- створити банк інформації з проблем охорони прав, інтересів неповнолітніх в мікрорайоні, стану соціального середовища проживання неповнолітніх;

- організувати просвітницьку діяльність для батьків, педагогів різних спеціальностей, робота яких пов'язана із збереженням і захистом прав неповнолітніх;
- координувати зусилля громадськості, молодіжних, дитячих, релігійних та інших громадських об'єднань в наданні допомоги неповнолітнім.

Важливим напрямком надання соціально-педагогічної допомоги підліткам є робота з неформальними дитячими і молодіжними об'єднаннями на вулиці. У таких випадках практика майбутніх соціальних педагогів проходить у місцях зібрання безпритульних дітей, наркоманів, токсикоманів, проблемних підлітків, тобто на вокзалах, площах, у під'їздах будинків, на недобудованих об'єктах, у підвалах і горищах будинків тощо. Керівниками практики у таких випадках є досвідчені соціальні працівники з Тернопільських обласного і міського центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які мають значний досвід роботи з впровадження нових форм і методів роботи із профілактики та недопущення повторних правопорушень у середовищі дітей та молоді, а саме: консультування, тренінгів, відео лекторіїв, клубних об'єднань, дискотек, шоу-програм, а особливо організації таборів для важковиховуваних підлітків і проведення з ними психолого-корекційної та просвітницької роботи з питань психології і права.

Майбутні соціальні педагоги були активними учасниками молодіжної програми «Правова освіта молоді», яка реалізовувалася в області і була розрахована на конкретну вікову групу: підлітків і молодих людей 12-18 років. Програма мала за мету встановити проблеми, з якими стикається молодь у сучасному суспільстві, а також провести інформування про їхні права та установи, які здійснюють їх соціально-правовий захист. У рамках даної програми здійснювалася діагностико-методична робота (проведення соціологічного дослідження силами викладачів кафедри соціальної педагогіки і студентів у школах області, мета якого – збір інформації про факти порушення прав дитини); профілактично-корекційна робота (проведення пропагандистської роботи в школах області з метою інформування дитячих колективів про права, які має кожна дитина, про служби і установи, які допомагають при вирішенні проблем, пов'язаних із захистом прав дитини); організаційна робота полягала у проведенні «гарячої лінії» по збору фактів порушення прав дитини в сім'ї, школі, інших місцях, інформуванні громадськості про виконання програми через засоби масової інформації, організації ігортек «Діти мають права».

З особливим задоволенням майбутні соціальні педагоги беруть участь у такій формі соціально-правової роботи з неповнолітніми, як таборування. Так, вони брали участь у реалізації програми «Табір соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, схильних до правопорушень та девіантної поведінки «Тінейджер», основними завданнями якої були розвиток у підлітків прагнення до самовизначення та самореалізації; зняття психологічної напруги, нестабільності і неспрогнозованості у поведінці; формування вміння керувати своїм психічним станом та вміння творчо розвивати свою особистість.

На початковому етапі функціонування програми було проведено спостереження за підлітками, яке засвідчило низький рівень особистісної зрілості (високий рівень комфортності, залежність від ситуації, односторонній розвиток у сфері мотивів і потреб), низький рівень соціальної адаптації (неадекватна реакція на дії оточуючих – 61%; наявність реактивної тривожності – 45%; неадекватна самооцінка – 77%).

За результатами психодіагностичних досліджень, близько 60% підлітків мали високий рівень тривожності, у багатьох з них при спілкуванні проявлялася зовнішня агресія, спостерігали мотиваційний вакуум та егоцентризм.

За час таборування завдяки активній роботі студентів психолого-педагогічного факультету було досягнуто помітного зниження психологічного дискомфорту, нестабільності, невпевненості підлітків, схильних до правопорушень. За даними

проведеного викладачами кафедри соціальної педагогіки дослідження, по закінченню таборування у 14% підлітків знизився стан тривожності, у 43% - з'явилося почуття колективізму, що проявилось у турботі та увазі до оточуючих. Частково зменшилась (на 32%) недовіра до дорослих, були засвоєні елементарні норми поведінки та самоорганізації (65%). Слід зазначити, що за вказаний період у таборах побувало понад 200 підлітків.

У ході таборування реалізовувалась програма соціально-психологічної роботи, яка складалась із циклу занять «Основи психологічних знань». Заняття проводилися за такою методикою: заняття починалося із привітання та короткого опитування про внутрішній стан та відчуття кожного з підлітків у даний момент (проста констатація факту, а не їх оцінка, порівняння чи пояснення); далі – подання тематичного матеріалу з використанням наочності та обговорення нейтральних прикладів; виходячи з того, у якому стані знаходились підлітки і з якою зацікавленістю вони сприймали інформацію, застосовувались відповідні індивідуально-ситуативні методи роботи, методики із вивчення підлітками власних психічних процесів та ігри з їх розвитку; під кінець заняття підлітків знову запитували про їх внутрішній стан та відчуття, при необхідності проводились психологічні ігри для розвантаження.

Результати роботи з важковиховуваними підлітками, схильними до правопорушень, та статистичний аналіз даних про

правопорушення і злочинність неповнолітніх (згідно матеріалів Тернопільського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Управління у справах сім'ї, молоді та спорту Тернопільської облдержадміністрації) за останні роки, свідчать про ефективність нових форм і методів роботи із важковиховуваними підлітками, які впроваджувалися в області і до здійснення яких активно залучалися майбутні соціальні педагоги з Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Оволодіння підлітками чіткою системою правових знань, а також основами психологічних знань та навичками соціального спілкування і саморегуляції має стати одним із найефективніших сучасних форм соціально-педагогічної роботи з підлітками, які мають проблеми із поведінкою.

Таким чином, здійснення у діалектичній єдності теоретичної і практичної підготовки соціальних педагогів сприяє кращому професійному самовизначенню майбутнього фахівця, обранню сфери майбутньої діяльності і контингенту, з яким він згодом буде працювати. Залучення студентів до роботи з важковиховуваними підлітками сприяє тому, що майбутні спеціалісти не тільки опановують досвід надання соціально-педагогічної допомоги підліткам у вирішенні їхніх проблем, але й ознайомлюються із системою інтегрованої роботи соціальних, соціально-педагогічних, медичних та інших закладів.

Література і джерела

1. Довідкові матеріали про становище молоді в Україні та хід реалізації державної молодіжної політики в Україні. – К.: Укр. НДІ проблем молоді, 2008. – 98 с.
2. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. - №27. – С. 474-480.
3. Збірник обласних програм, що реалізуються центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Тернопільської області / Відп. за вип. І.Ю.Калакайло. – Тернопіль, 2000. – 38 с.
4. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії і практики: Навч. посіб. / [О.О.Біла, І.М.Богданова та ін.] / За ред. І.М.Богданової. – Одеса: Пальміра, 2005. – 538 с.
5. Ковчина І.М. Підготовка соціальних педагогів до соціально-правової роботи: Монографія / І.М.Ковчина. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 373 с.
6. Крылюк П. Методология изучения несовершеннолетних нарушителей / П.Крылюк // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – Москва-Тула, 1993. – С. 231-273.
7. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посібник / В.М.Оржеховська. – К., 1996. – 352 с.
8. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Віра Аркадіївна Поліщук. – Тернопіль, 2006. – 454 с.

В статье рассматривается вопрос профессиональной подготовки будущих социальных педагогов к работе по организации социально-правовой защиты несовершеннолетних. Особое внимание уделено формам и методам работы с трудновоспитуемыми подростками. Проанализированы статистические данные, а также опыт работы со студентами в системе проектного обучения.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, социальные педагоги, трудновоспитуемые подростки.

The problem of future social teachers' professional training for social and legal defence of under-ages is considered in the article. Special attention has been paid to forms and methods of work with teenagers of delinquent behavior. Statistic data as well as the experience of work with the students in the system of project learning have been analyzed.

Key words: professional training, social teachers, teenagers with delinquent behaviour.